

beležnica

česlav miloš

Svet je bio neobuhvaćen i previše ljudi. Živeo sam stalno u naivnoj začudenosti. Nisam bio siguran da li se sudeći o neobičnosti koja me okružuje suprotstavljam zrnju ludila koje je u biti ljudske egzistencije ili svojstvima određene civilizacije. Možda me je sama vitalnost na kraju uvek primoravala da izaberem drugo.

Energija mora nailaziti na otpor, to je uvežbava, to je spasava. Međutim, ako stojiš pred ogromnim, monolitnim zidom, bez ijedne izbočine ili udubljenja, to je znatno više od otpora. U tom slučaju energija se okreće prema unutrašnjosti, izjeda samu sebe i čovek postavlja sebi pitanje: »Možda zid uopšte ne postoji? Možda je to moja iluzija? Možda je sve to moja krivica i treba da se prilagodim?«

Mladi profesor matematike s kojim sam se sprijateljio pokazao mi je jednu svoju pesmu. Pesmu o čoveku koji uzalud pokušava da izađe iz mračnog bunara. Na kraju se ispostavlja da je taj čovek sin kopača bunara.

Fasciniran sam Robinzonom Džefersom zbog toga što su njegove premise bile pogrešne i bogohulničke. Objašnjava pravo dvaju književnosti, američke i ruske, na kašnjenje, jer su one, preuzimajući od Zapadne Evrope probleme i motive, pridavale veću oštrinu i izražajnost. Džefersov svemir, u kome čoveka negira beskrajn jutrosvski prostor i vreme lišeno ljudskog značenja, organizovano u vidu ciklusa večnog vraćanja, pre svega je svemir svih mučenika devetnaestog veka. U isti mah, Džefers je najpotpunije izražavao nesreću koja se od pamtljivika naziva krepkim individualizmom.

U pejzažu traka od betona, šljake, smrskanog lima automobilskih grobalja, u magli purpurnoj od žmirkanja svetiljki ogroman neonski natpis, dimenzija reklame za pivo: *God is love*. I, to je dovoljno da se uverimo da je istorija protestantizma završena, bez obzira na sve ekumenske ljubaznosti. I, što je najčudnije, unutrašnja logika koja je dovela do toga bila je povezana s borbom protestanata protiv odvratnih preterivanja papista: vere u opštenje sa svetinjom. Ono što je izgledalo kao postulat razuma pokazalo se kao najbolje sredstvo neosetljivosti na vreme i pobratimski sled pokolenja. Posle toga, postoje samo sinovi pastora – Niče, Džefers – koji mrze hrišćanstvo, tj. vaskrsavaju grčku predstavu istorije kao zatvorenog kruga.

Neka je i truiizam, ali je mirno slaganje sa njim nemoguće: s mišlju da milioni ljudi osećaju svoj život ubogaljenim i osiromašenim – premda ne znaju čime osiromašenim – kada pokušavaju da nešto izraze iz njihovih usta čuje se samo mrmljanje slepe mržnje i agresije. Zatim umiru, ali ko će se usuditi da na terazijama dobra i zla vaga njihove jadne duše?

Zauvek sam upamtio mudru pouku iz morala koju sam ujesen 1944. godine dobio tumačajući zaseokom kraj Skjernjevice. Plovke su se brčkale u kaljuzi nasred seoskog puta, posmatrajući ih upitao sam starca koji je sedeo na klupi ispred kuće: »Zašto to stalno čine ovde, umesto da odu na reku? (a reka je tekla nekih stotinak metara odatle kroz jove). Odgovorio mi je: »Aa, da one znaju!«

Moj život je bio trijumfalan, ne zbog toga što u njemu nije bilo zla ili promašaja, već zbog toga što se na moje oči ispunjavalo ono što je bilo nejasan nagoveštaj i kako se raspada lažna veličina u koju sam podozreo. Skrivena struktura stvarnosti je razumna. Ta tvrdnja je preterana za naš užasavajući vek. Jer me gotovo nikada, sem na kratko, nije napuštalo uverenje da apsurd pre ili kasnije gubi, čime sam se razlikovao od svojih razočaranih savremenika. Teško imenujuća, dostupna samo intuiciji materija kretanja činila mi se čudesnom.

Umetnost protiv misli, uhvaćena, odvojena od uobrazilje, osuđena na bednu dijetu scijentističkih predrasuda, okovana vulgarizacijom. Ta dilema, koja je trajala tokom celog devetnaestog veka, možda je dobila najtragičnije razmere kod ruskih pesnika rođenih oko 1890. godine: Ane Ahmatove, Borisa Pasternaka, Marine Cvetajeve. Nisu imali ništa osim svog dajmoniona, despotskog, ljubomornog, koji uništava njihov ljudsku sreću da bi nastalo njihovo delo, bio je to njihov sveti Đorđe koji se bori s aždajom. Ali je aždaja, koja je već pobedila Bodlera i Remboa, bila još jača, jer je dobila još glava i zuba.

Savremeni umetnici imaju laskave predstave o grehu, jer je vrlina potpora utvrđenog društvenog poretka. Na taj način se trude da zaborave moralne protivrečnosti svoje profesije. Umetnost nastaje iz žudnje za dobrom, ali ideja i forma zahtevaju veru u sebe koja proizilazi iz zaljubljenosti u spretnost vlastitog uma. Suprotstavljenu celom svetu vlastoljubivost podržavaju oholost, prezir, aroganciju, gnev. Kaže se da ne zaslužujemo Pakao, jer se krivica iskupljuje delom, ali, možda je to još jedna sentimentalna predrasuda.

Grozota je, po meni, uvek bila pritajena ispod površine svakodnevnog vrzmania, običaja, ustrojstva, reči, osmeha, međutim, ispoljila se za vreme rata. Kasnije, kada bih se zaustavio u nekoj zemlji, u nekom gradu gledao sam da se nađem usred gomile, tada sam govorio: »Nikakve probirljivosti! Dobro je ako još uvek traje onaj jedini dan.«

Negirajući postojanje Boga, jer niko dobar ne bi izmislio svet u kome bi živa bića bila toliko mučena, to tretiramo kao čin koji može nešto izmeniti, tj. gajimo nadu da ćemo postideti Boga.

Odmah posle rata Kazimjež Vika pokušavajući da imenuje jednu generaciju govorio je o »zaraženima smrću«. Ali čovek veoma brzo zaboravlja počinjući polako da sumnja u realnost onoga što je lično video. Zna da je to zaboravljanje svinjarija, međutim, ako bi neprestano mislio »o tome«, sve bi, osim te jedne jedine stvari za njega bilo apsurdno. Zbog toga su dobra poezija i proza nastajale na toj nejasnoj granici, gde se polako zaboravlja, a još uvek pamti.

Muškarci i žene nose u svojoj mašti sliku i sebe i drugih kao seksualnih bića i često samo to ih čini ljudima. Seksualni organi podsećaju na prolaznost, krhkost, opasnosti postojanja, ljubav i smrt nisu uvek slučajno bile povezane. Grleni glasovi, kikoti, požuda očiju – prema tome, neka budu hvaljene. Aseksualna mašta je užas apstrakcije, mimoilaženje navijenih lutaka, poziv na genocid. Međutim, moguć je i potreban momenat kada se skupina muškaraca i žena pokazuje u svom detinjem vidu, nezrelosti, sa svom lukavom bespomoćnošću njihovih izdvrdavanja. Tada se strah od onoga što se naziva demonizacijom polova ili od Prirode koja ismeva naše vrednosti, ublažen sažaljenjem i humorom, javlja kao bratstvo, iskra izgubljenog raja.

Roman je možda postao neodrživ i zbog toga što je kontrast između ponašanja koje propisuje konvencije i naše telesnosti pretao da nas zabavlja? Vruć krompir koji nekome upada u šlic za vreme teološke diskusije za stolom, kao u *Tristramu Šendiju*, nije tema za luciferične žitelje savremenog grada, *cite infernale*.

Treba biti zahvalan za ono što nam je dato u zabiti Evrope, koja nije ni iz dvadesetog ni iz devetnaestog veka. Nismo umeli to da ocenimo – tek kasnije, posmatrajući ljude koji nikada nisu osetili toplinu organskih veza i koji su uzalud pokušavali da se ogreju putujući na Solomonska ostrva ili udaljena meksička sela.

Kikocući se zaobilazio sam debele tomove na policama biblioteka, jer su se na hrptovima tih tomova nalazila imena ljudi koje sam poznao na osnovu njihove telesnosti, sumnji, sitnih igara, po smešnim stvarima, padovima, lupetanjima. A ovde zauvek – zamrznuti, fiksirani. Povezani mentalitetom, stilom (razlike među nama će izbledeti) vajali smo u vremenu našu državu, udubljenje ili pećinu koju će direktni nastavljači zaobilaziti i koju će otkriti tek kasnije i oceniti iz neke nove perspektive. Bio je to jedan element. A drugi kada sam u državi Oregon išao otprilike sat vremena po lavirintu planinskih pećina koje slučajno otkrivene krajem prošlog veka (pogođeni medved iznenada je nestao, »propao u zemlju«,

a psi su krenuli za njim). Stalakiti i stalagmiti su mi bili dosadni, ali čudo prirode je delovalo tako što se povežalo s bibliotečkim policama i pretvorilo u humanističku sliku.

PLANINA

Ti hodnici kojima idem uz svetlost baklje
Osluškujući kako voda kaplje na razbijene ploče.
U dubinu, u dubinu planine. U udubljenjima poprsja prijatelja.
Njihove mramorne oči, samo svetlo i senka
Na licima im se na kratko pojavljuje trpka grimasa života.
Da, sve dalje, lavirintom u mračnu unutrašnjost,
Bez kobolda, s odjekom vlastitih koraka.
Kad se baklja ugasi na nevidljivom zaokretu
Tamo gde je suđeno pretvoriti se u kamen.
Ali kod ulaza zatvorenog lavinom stenja biće zaboravljeno,
U jovinju šumi iznad potoka koji pada s lednika
Srna će doneti na svet pegasto jelenče, a vetar će razviti
Svoje lepe lisnate spirale drugim očima, kao nekada mojima.
Ponovo će biti otkrivena radost svakoga jutra,
Ukus svake jabuke otkinute s visokog drveta bašte.
Prema tome mogu biti siguran u ono što sam voleo,
Zemlja će podići akvedute, amfore i mesingane svećnjake.
A kada jednoga dana psi koji traže medveda
Upadnu u otvor u steni i ljudi dalekih generacija
Pročitaju na zidovima naša kandžasta slova,
Iznenađići se da smo toliko znali od onog što ih je radovalo
Iako naš izgubljeni prst znači toliko malo.

Odmerivši preveliku količinu štampanog papira možda je krajnje vreme da se uvede propis koji će članke, eseje i sl. svesti samo na jednu rečenicu?

To što dugo ćutim možda je zbog toga što me je obuzeo strah poznat svima koji su u trenutku nesvesne opasnosti, plahovitosti krvi postajali hrabri, a tek kasnije ih je oblivao leden znoj i cvokotali im zubi?

Zbog čega ne priznati sopstvenu glupost i ne konstatovati da si dodirivao rečima ono što se nije smelo dodirivati?

Ušavši u San Hozeov misionarski dom, sagrađen krajem osamnaestog veka, po mirisu zidova, starog drveta, remenja, poznao sam da sam se vratio kući, jer tamo gde sam proveo najsrećnije godine detinjstva sve se okamenilo, poput provincijskih čuda, poslednjih godina nekadašnje Žečpospolite, zbog toga sam se toliko razlikovao od ostalih turista koji su ovde razgledali minulu eru.

Moji savremenici su se ponosili što se prestalo s progonima umetnika i pisaca zbog nerazumljivosti, mada im nije palo na pamet da se ta divna tolerancija već odnosi na jučerašnju nerazumljivost i da su možda izvesne vrste jednostavnosti možda već postale nerazumljive.

Ako, i pored svega, ne bih želeo da živim u devetnaestom veku, jer tada ne bih imao svest, koju je već teško imenovati, a koja obuhvata čovečanstvo u celini, kao jedno, kao usud, prekinimo pesmičke priče o regresiji ili krugu večnog vraćanja.

Ako bih hteo da odredim kako me boravak u ovoj zemlji menja, iako nisam sasvim siguran u to, rekao bih da zbog praznih prostora većih od evropskih država i prisustva ljudi koji govore različitim jezicima, dolazi do gorkog pada partikularizama i da osnovna dijaboličnost kontinenata prigušuje vlastite i tuđe slučajeve.

U prvom modernom ratu devetnaestog veka, američkom Gradanskom ratu, poginulo je preko šest stotina hiljada vojnika, međutim, književnost se nije bavila njime, osim *The Red Badge of Courage* Stivena Krejna, mada je i to delo napisano pod tuđim uticajem – pod uticajem Tolstoja.

Tokom cele hiljadugodišnjice možda je samo Kazimjež Brodinski pogodio u srž stvari definišući »duh poljske poezije« kao idilu, zbog toga, ako je Lukač u pravu kada, slično Fihteu, smatra formu romana svojstvenom eri krivice, Poljaci uopšte nisu imali roman.

Pred zalazak sunca, s desne, istočne strane *freeway-a* sivo – žuta piljevina osušenog rastinja duž odrona reke, dalje pusti brežuljci bez traga ljudskih naseobina, rasvime zeleni, oko njih lanac istih, premda viših brežuljaka, čas ružičaste, čas ljubičaste, čas pepeljaste bolje, a na levo obrisi planina, intenzivno plavih pre nego što počne u pozadini limunasto žuto neba i tako šezdesetak milja dok se preleće iznad nekakvog, neonom osvetljenog grada.

San, u kome se manja giljotina nalazi u prostoriji poput frizerskog salona; mi smo gledaoci, ali nas pozdravljaju klanjanjem, mi idemo skamenjeni, pitajući se zašto se to mora baš nama dogoditi, a u isti mah s nekakvim prijatnim čuđenjem što ne osećamo strah, jer smo se već dosta našivali.

Kako poezija, s obzirom na poraze filozofije, postaje sve više instrument spoznaje, vraćajući se na taj način u vreme stare Grčke, kada nije bilo druge filozofije osim poetske, savremena grafmanija mora imati privid misaone dubine.

Postoji u Engleskoj pesnik Filip Larkin koji je imao čast da zbirku svojih stihova naslovi *The less deceived*, potpuno zaboravljajući na to da je prateći elegantni skepticizam u poeziji ogavan, jer je poezija jedino moguća kao igra na život i smrt.

Zbog čega je pevač Bob Dilen toliko popularan među mladima u Kaliforniji može se lako objasniti kada čujemo njegov odgovor iz intervjua na pitanje da li se smatra pesnikom, na njega je odgovorio: »Ne, nisam čak ni filozof...«

Sazrevanje pesnika ne poznaje se po tome šta je uradio, već po broju gluposti kojima nije dopustio da mu pridu.

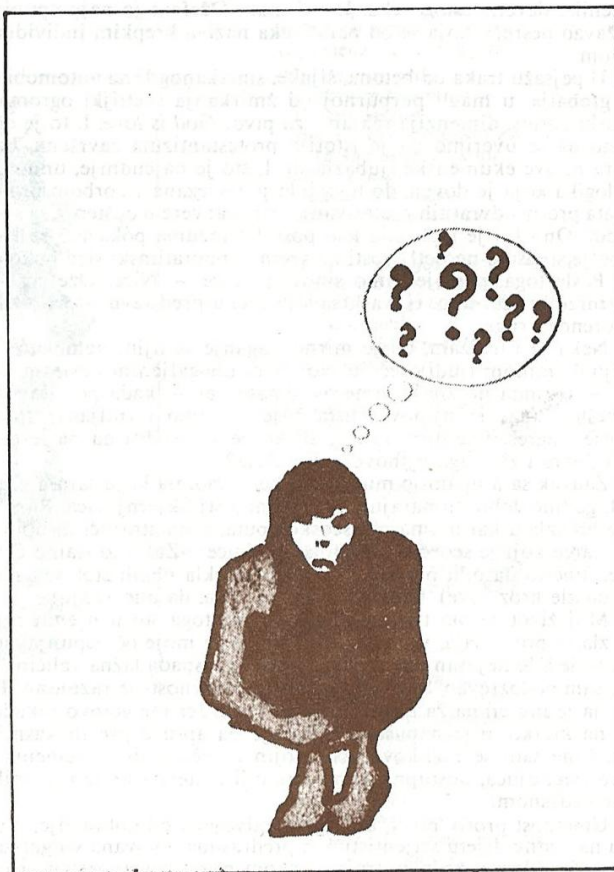
U književnosti različite čari stilova koji se menjaju stvaraju dimnu zavesu, koja onemogućuje postavljanje suviše jednostavnih pitanja, međutim, pribojavam se da se ne dogodi kad se ta zavesa digna da poljska književnost poslednje dve decenije ne pokaže tradicionalnom orgijom sažaljevanja nad samom sobom.

Uvrednost Poljaka nije ništa u poređenju s uvređenošću Iberijaca – razmišljao sam o tome slušajući tirade mržnje Čileanca Z, koji je optuživao Englesku i Francusku za viševjekovno mučenje i ponižavanje Španije, što se, po njemu, nastavlja mučenjem i ponižavanjem Latinske Amerike koja čine Sjedinjene američke države.

Polja artičoka, bašte, vinogradi, plantaže kaktusa, polja artičoka – sve to obrađivano rukama proletarijata ili manjine, tj. ljudi nešto tamnije boje kože ili Meksikanaca.

Godinama sam razmišljao o nepristojnosti svakog artizma, koji bi u bilo kojoj zemlji koja mi je poznata, juče i danas, bio nemoguć kada bi se istinski osećala sudbina ugnjetavanih i poniženih.

U našem veku se pitamo kako se moglo pisati, komponovati muzika, slikati slike znajući da njihovim zemljama postoje koncentracioni logori, pri tom se zaboravlja na činjenicu da je čudesna romantičarska poezija nastajala u tihim parohijama, gde su žene pastora svirale na spinetima, dok su u susednom industrijskom gradu ljudi posrtali od gladi, umirali na ulici, što im se činilo krajnje normalnim.

Romanopisci, koji su se nekada bavili tzv. borbom za život, pobešli u regione dubokih unutrašnjih preživljavanja, s obzirom da je samo po sebi razumljivo da njihovi likovi imaju gde da stanuju, međutim proza, u kojoj se čak ne pominje novac, sumnjiva mi je – zahvalan sam svojim životnim iskustvima zbog te sumnje.

Tako intenzivno doživljujem drugu polovinu dvadesetog veka, kinetičku skulpturu, novu muziku, odeću, ulične scene velegrada, običaje, da me neprestano iznenađuje veza, koja teorijski mora postojati između mene i jednog mladića iz Vilna iz tridesetih godina.

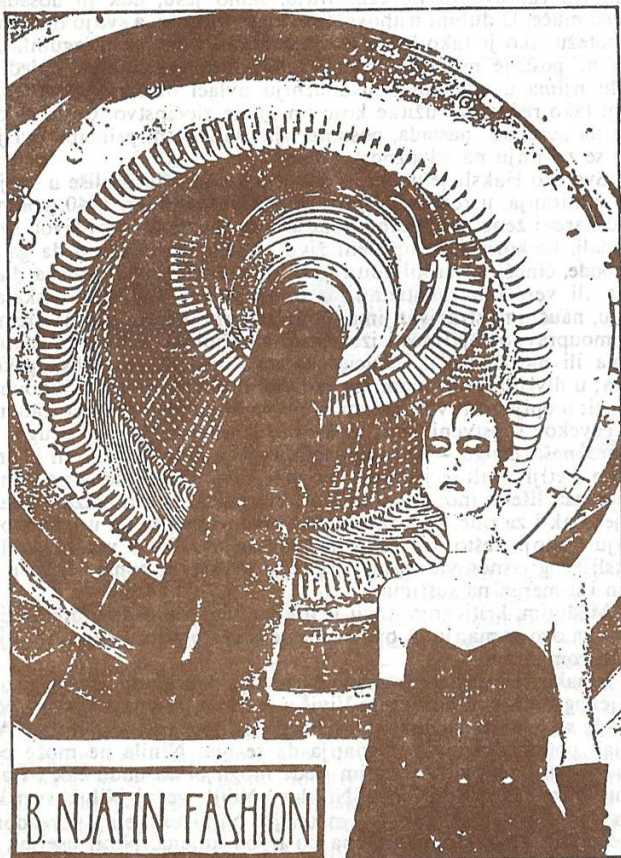
Greška moje generacije u pogledu Lešmjanove poezije je značajna pouka, zaklonio nam ga je jezik, jezik Mlade Poljske, prema tome starinski, tako da nismo uočili misaonu preciznost, koja, ako postoji, ne treba da se boji kasnijih promena stila, ili ponašali smo se kao prodavci u radnji s muškom konfekcijom koji o dobru i zlu rasuđuju na osnovu kroja odela.

Bilo šta što narušava naše predstave o nekadašnjem tobožnjem redu koji je u suprotnosti s današnjim haosom je korisno, na primer čitanje Čoserovih *Kanterberijskih priča*, čija su osnovna tema novac i bludničenje, dok se humor ne razlikuje od humora neprirodnih ruskih anegdota o monasima i monahinjama, a one su nastale u Engleskoj četrnaestog veka, u kome je anonimni monah napisao možda najdublje delo hrišćanskog misticizma svih vremena, *The Cloud of Unknowing*.

Cenimo samodovoljnost našeg uma, mada nam se, kao meni, neprestano događaju avanture prethodnika, tj. prolaze nekakve godine i više nismo ništa drugo nego simptom određenog opšteg stila, jer su već svi usmerili svoju pažnju na novi pravac, tako da se naše prvenstvo više ne računa.

Iz nužnosti navikli smo se na apsurd koji nas okružuje i koji je u suprotnosti sa zdravim razumom, tako da nam se trajanost sistema koji se temelje na tom apsurd činila neshvatljiva, jer smo se već jednom, za vreme poslednjeg rata, uverili da se ljudi kažnjavaju zbog nemanja razuma, stoga smo se pitali zar nova raspodjela apsurdna nešto ne nagoveštava ili smo očekujući kaznu napravili grešku – mišljenje u analogijama.

Čini se da bi svi ljudi morali pasti jedni drugima u zagrljaj vičući da ne mogu da žive, međutim, nijedan krik im ne izlazi iz grla, jedino što nekako umeju je da stavljaju reči na papir, boje na platno, potpuno svesni da su tzv. književnost i umetnost – zamera.

Bilo je očaravajuće ići stazicom kroz onu šumu na padinama, ogromnu, ispreplitanu, u kojoj paprat buja među panjevima, s prodornim mirisom lovorovog lišća (koje se nekad kupovalo u dućanu) razmišljajući kako je litvanska šuma mog detinjstva, iako ukrašena maštom, mala i siva, međutim kasnije, na suvim visoravnima, gde samo sada, u proleće, cvetaju polja divljeg vučaka i kalifornijskih makova, videći dole desetine milja morske obale, rekoh: opet bezmernost, opet previše.

Od onoga što mi je pripovedao Antoninus razumeo sam koliko je mnogo američki i kalifornijski, jer kad je bio dečak nije znao ni za šta drugo osim za Prirodu i da su njene predstavnice žene ili dve dvoznačne sile koje nas pozivaju da se sjedinimo sa njima, da iščeznemo u njima istovremeno raspoložene neprijateljski, da im se suprotstavljamo.

Čitajući na književnoj večeri savremenu poljsku poeziju u prevodu na engleski, radovao sam se vibriranju slušalaca, a istovremeno sam mislio kako njena smelost i čistota crteža proizlaze iz gubljenja intenziteta istorijskog iskustva i da ta poezija danas teži savijanju u trubu ili osušeni orah ili onome što anglosaksonska poezija ima u prekomernim količinama.

Pre nekoliko godina jedan od mojih studenata, matematičar i pesnik, napisao je na ispitu da pesnici poput Ruževića treba da

crknu i da će on igrati na njihovom grobu. Kako sam to mogao da shvatim? Nepotšišana, naivna i često glupava beat poezija je u suprotnosti prema nihilističkoj melanholiji, tj. pobuna protiv Moloha i vera u slobodnog Adama.

Kažem da bih želeo da napišem knjigu koja bi pomogla ljudima u sređivanju i rasvetljavanju stvari, a M, s visine svojih devetnaest godina, na to: *faith* je jedino značajan, a svaki *belief* glupost i da se takva knjiga ne može napisati, jer *faith* nije povezan ni sa jednim *beliefs*, s obzirom da su se oni raspali.

Kada sam prvi put na nekoliko dana bio sa V. u Kaliforniji, pre mnogo godina, nisam ni sanjao da mi je ta zemlja suđena, mada sam još tada uhvatio, iako tome nisam pridavao značaj, jer zašto bih, energičnu apatiju koja izmiče rečima, pokretnu ništavnost, dosadu prikrivenu iluzijama kulture i bio sam uveren da ako reč *valijencija* ima uopšte nekakav smisao, onda ga tu ima.

Osnovnu nemogućnost pisca u Americi trudio sam se da objasnim po svome, nepostojanjem gradova i sela, jer se od podele na selo i grada u Evropi do dana današnjeg počinje.

Pogrešno tumačenje zasniva se na tome što sam se u svojim različitim fascinacijama istorijom manje rukovodio savešću, plemenitim pobudama i sl, a više manihejskim strahom mog detinjstva tako da, kako sam sebi rekao, čovek može ili da govori o istoriji ili čuti, jer se čista suština stvari ne može komunicirati.

Nije istina, bar što se većine nas tiče, da su nas formirali samo poljski romantičari, jer smo pre njih u detinjstvu čitali Fenimora Kuperu, a Nataniel Bampo zvani Istraživač, Ubica životinja, Kožna čarapa postali su naši prvi romantičarski junaci.

Fenimor Kuper bio je slab pisac i danas ga je teško čitati, iako za mene nikada ništa nije bilo toliko poetski upečatljivo kao kuća na ladici, usred jezera, u kojoj su živele sa ocem, penzionisanim piratom, Kora i Judita, otud kasnije moja osetljivost na Švitež i kulu kralja Popjela usred jezera.

Ne možemo se spasti od naduvenosti nešeg ega, ambicije i oholosti uveravajući sebe da ih nema, ali im se mogu zatvoriti usta kao kada hranimo pse da nas ostave na miru.

Najznačajnije što sam postigao bežeći iz Poljske je po svoj prilici demokratičnost refleksa, to jest odnos prema ljudima bez zavisti i društvenog snobizma, što, uostalom, ne olakšava ništa, jer kako utvrditi sopstveni identitet kada si jedan od mnogih?

Zavideo sam Edeku i ne znam šta bih dao da budem kao što je on, bila je to moja tajna, ali sada vidim da o tome mogu govoriti slobodno, jer niko od onih koji su znali na koga mislim nije živ, a njegovo aristokratsko samoubistvo, zbog preteranog gadenja, 1950. godine, nisu zabeležile nikakve hronike.

Govorio sam svojim studentima o karakterološkim izvorima Hegelove dijalektike. Bžozovski je pretpostavljao da je mladi, siromašni Hegel, odričući se iz štedljivosti duvana ili kupovine violine, voleo još više i duvan i violinu, tako da su negacija i negacija negacije u njegovom umu bile istog intenziteta.

Ne znam ko sam, ne znam ni ko sam bio onda, u Vilnu, kada sam imao sobu u Savezu pisaca u Bazilijanskim zidinama, odmah pored ćelije u kojoj je Konrad, uoči napada epilepsije, s ozarenošću govorio Veliku improvizaciju, a ja u krevetu, bolestan od gripa, iz snobizma ili obaveze uzeo da čitam Stendalov *Parskokartuzijanski manastir*, ne verujući u očaranost romanom i ne znajući da ću to spominjati kao najveće čudo čitanja.

U odmeravanju vlastite prošlosti, u brisanju tragova, u nazivanju dečaka Albertina, na čemu se zasniva svaka *fiction*, ima nečeg nepristojnog, iako znamo da bi bilo koji dnevnik lagao deset puta više.

Vršeci korketuru za drugo izdanje *Doline Ise* razmišljao sam o umeću zavaravanja čitalaca, koji su bili spremni, kako su o tome svedočili mnogi iseći iz nemačke štampe da taj roman uzimaju kao neku vrstu autobiografije kao i o tome da sam vratio dug zahvalnosti zaboravljenim piscima, koje nisu ubrajali u tzv. književnost.

Istina je da smo imali samo sve antianglosaksonske vrline, neposrednost, otvorenost prema drugom čoveku, susreti s Jugoslovenom J. kada se s pričanjem počinjalo u podne a završavalo u ponoć, bili su slovensko u nama, ali ta pijana rika, dodirivanje pljuvačkom, hodanje četvoronoške, hvalisanja i ispovedanja, možda su gori od čutljive psihološke igre.

Kada se moj otac vratio iz Rusije žalio se da u Poljskoj nedostaje prostor i da je sve borba oko nekakvih sitnih kostiju, međutim, to je, kako sam se kasnije uverio, problem celokupne poljske književnosti, u kojoj su izdvajanja i igre razumljive malobrojnim upućenim u tajnu, dostižu razmere ogromnih dostignuća, koja malo znače kada iščezne sistem određenih odnosa.

Možda velika dela doista nastaju samo onda kada se oseća da se ništa ne može ni dobiti ni izgubiti?

Berkli, 1964-1966.

Napomena: tekst preveden iz knjige eseja *Privatne obaveze*, Pariz, Književni institut, 1980, str. 167-180.

S poljskog prevela Biserka Rajčić